

FTAXP 06.71.07
ӘОЖ 338.43:334.72(574)
JEL L26

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2026-1-3-377-391>

АНТАЕВ Ж.Т.,*¹

докторант.

*e-mail: zheka.n73@mail.ru

ORCID ID: 0009-0006-4840-8031

МАНУЕЛЬ ФЕРНАНДЕС-ГРЕЛА.,²

PhD, э.ғ.д., профессор.

e-mail: mf.grela@usc.es

ORCID ID: 0000-0001-6087-7929

¹әл-Фараби атындағы

Қазақ ұлттық университеті,

Алматы қ., Қазақстан

²IDEGA –

Сантьяго-де-Компостела университеті,

Сантьяго-де-Компостела қ., Испания

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ САЛАСЫНДАҒЫ ШАҒЫН ЖӘНЕ ОРТА КӘСІПкерліктің даму үрдістері

Андатпа

Мақалада Қазақстан Республикасындағы ауыл шаруашылығы саласындағы шағын және орта кәсіпкерліктің (ШОК) даму үрдістеріне кешенді талдау жүргізілді. Зерттеудің мақсаты 2015–2024 жж. аралығындағы статистикалық деректер негізінде Қазақстандағы ауыл шаруашылығы саласындағы шағын және орта кәсіпкерліктің даму үрдістерін кешенді талдау, оның ұлттық экономика құрылымындағы орнын бағалау және саланың негізгі институционалдық шектеулерін анықтау. Зерттеу барысында экономикалық-статистикалық талдау, салыстырмалы және құрылымдық талдау әдістері, сондай-ақ динамикалық қатарларды зерттеу тәсілдері қолданылды. Зерттеу нәтижелері ауыл шаруашылығы саласындағы ШОК субъектілерінің саны мен өндірістік белсенділігінің айтарлықтай өскенін көрсетті. 2015–2024 жж. аграрлық сектордағы ШОК өнімінің көлемі 3,6 есеге артқан, ал ауыл шаруашылығы жалпы өніміндегі оның үлесі 39,2%-дан 57,2%-ға дейін ұлғайған. Сонымен қатар ШОК-тың жалпы ұлттық экономика құрылымындағы ауыл шаруашылығы саласының үлесі 8,2%-дан 5,8%-ға дейін төмендегені анықталды. Бұл үрдіс экономиканың құрылымдық трансформациясымен және сауда мен қызмет көрсету секторларының қарқынды дамуымен түсіндіріледі. Зерттеу нәтижелері аграрлық сектордағы кәсіпкерліктің фермерлік модельдің басымдығымен сипатталатынын және қаржыландыру құрылымында кәсіпкерлердің меншікті қаражаты қаржыландырудың негізгі көзі болып табылатынын көрсетті. Сонымен қатар өңірлік талдау аграрлық кәсіпкерлік белсенділігінің оңтүстік және оңтүстік-шығыс өңірлерде жоғары шоғырланғанын анықтады. Зерттеудің ғылыми құндылығы аграрлық сектордағы ШОК дамуын құрылымдық және институционалдық тұрғыдан кешенді бағалауында көрінеді. Жұмыстың практикалық маңызы агроөндеу инфрақұрылымын дамыту, қаржылық құралдарды әртараптандыру және аграрлық кооперацияны кеңейту жөніндегі ұсынымдарымен айқындалады.

Тірек сөздер: ауыл шаруашылығы, шағын және орта кәсіпкерлік, аграрлық сектор, құрылымдық трансформация, өңірлік даму, қаржыландыру, жұмыспен қамту, агроөндеу.

Кіріспе

Қазақстан экономикасының тұрақты дамуы мен азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуде ауыл шаруашылығы стратегиялық маңызға ие. Сала ауылдық аумақтардағы жұмыспен қамтуға халықтың табысына және өңірлік дамуға тікелей ықпал етеді. Осы жүйеде шағын және орта кәсіпкерлік өндірісті ұйымдастырудың, ауыл тұрғындарының экономикалық белсенділігін қолдаудың және агроөнеркәсіптік байланыстарды дамытудың негізгі буындарының бірі болып табылады.

Сауда, қызмет көрсету және өнеркәсіп салаларындағы кәсіпкерліктің қарқынды дамуы аграрлық ШОК-тың жалпы кәсіпкерлік құрылымындағы салыстырмалы орнын

өзгертуде. Сондықтан оның дамуын субъектілер саны мен өнім көлемі бойынша ғана емес, институционалдық өңірлік және құржылық құрылымы тұрғысынан да бағалау қажет.

Ауыл шаруашылығы саласындағы шағын және орта кәсіпкерліктің дамуы халықаралық ғылыми зерттеулерде негізінен қаржыландыруға қолжетімділік, институционалдық орта және агроөнеркәсіптік құн тізбектеріне интеграция тұрғысынан қарастырылады. Бірқатар авторлар аграрлық ШОК дамуының негізгі шектеуші факторларының бірі ретінде қаржы ресурстарына қолжетімділіктің жеткіліксіздігін атап көрсетеді [1, 2]. Оған қоса ақпараттық асимметрия, кепілдік базаның әлсіздігі және ауыл шаруашылығындағы өндірістік тәуекелдердің жоғары болуы банктік несиелеудің дамуын шектейтін негізгі факторлар ретінде қарастырылады [1, 5].

Аграрлық сектордағы қаржыландыру мәселелерін шешудің баламалы жолдарының бірі ретінде құн тізбегі қаржыландыруы (value chain finance) ұсынылады [3, 4]. Бұл тәсіл өндіріс, өңдеу, сақтау және өткізу буындары арасындағы келісімшарттық қатынастарға негізделіп, тәуекелдерді тиімді бөлуге және қаржыландырудың тұрақтылығын арттыруға мүмкіндік береді. Бұдан бөлек бірқатар эмпирикалық зерттеулер аграрлық кәсіпорындардың өнімділігі мен қаржыландыруға қолжетімділігі арасында оң өзара байланыс бар екенін көрсетеді [5, 6].

Жүйелі әдеби шолулар аграрлық ШОК дамуы институционалдық ортаның сапасына, мемлекеттік қолдау саясатына, сақтандыру жүйесінің дамуына және нарық инфрақұрылымының деңгейіне тәуелді екенін көрсетеді [7, 9]. Сонымен қатар макроэкономикалық тұрақсыздық және қаржыландыру құнының жоғары болуы шағын және орта кәсіпкердік субъектілерінің инвестициялық белсенділігіне тікелей әсер ететіні де атап өтіледі [2, 10]. Осылайша, халықаралық зерттеулер аграрлық ШОК-тың тұрақты дамуын қамтамасыз ету үшін қаржылық құралдарды әртараптандыру, өндірістік тәуекелдерді төмендету тетіктерін жетілдіру және агроөнеркәсіптік интеграцияны күшейту қажеттігін негіздейді [1, 10].

Қазақстандық ғылыми әдебиеттерде аграрлық сектордағы шағын және орта кәсіпкерліктің дамуы көбіне оның құрылымдық ерекшеліктері мен өңірлік айырмашылықтары тұрғысынан қарастырылады. Аграрлық сектордағы ШОК-тың қазіргі жағдайы мен салалық динамикасын зерттеген бірқатар авторлар оның ұйымдық нысандарының құрылымдық басымдығын және салалар бойынша теңгерімсіз дамуын атап көрсетеді [11, 13]. Бұл еңбектерде фермер қожалықтарының үлесі жоғары болғанымен, ауыл шаруашылығы өнімдерін өңдеу және қосылған құн тізбегіндегі кәсіпкерлік белсенділіктің жеткіліксіздігі көрсетіледі.

Бұған қоса ауыл шаруашылығындағы шағын нысандардың дамуына кооперация, субсидиялау және мемлекеттік қолдау құралдарының ықпалы жеке қарастырылады [14]. Аграрлық кооперацияны дамыту шағын шаурашылықтардың нарыққа қолжетімділігін арттырып, олардың экономикалық тиімділігін жоғарылатуға мүмкіндік беретіні көрсетіледі. Бұдан бөлек ауылдық аймақтардағы кәсіпкерлік белсенділік пен адами капитал мәселелері де ғылыми әдебиеттерде зерттелген [15]. Әсіресе жастар кәсіпкерлігін дамыту ауыл экономикасын жаңғыртудың маңызды бағыты ретінде қарастырылады.

Мемлекеттік қолдау мен институционалдық саясаттың рөлі бірқатар зерттеулерде ерекше атап өтіледі [16, 17]. Авторлар агроөнеркәсіптік кешенді қолдау, агроөндеуді дамыту және инновациялық кәсіпкерлікті ынталандыру ауыл шаруашылығындағы шағын және орта кәсіпкерліктің сапалық өсуінің негізгі факторлары екенін көрсетеді.

Жалпы алғанда, ғылыми әдебиеттерде аграрлық ШОК-тың сандық өсімі байқалғанымен, оның құрылымдық теңгерімсіздігі, кооперация деңгейінің төмендігі және агроөндеу инфрақұрылымының жеткіліксіз дамуы негізгі шектеуші факторлар ретінде қарастырылады [11, 17]. Сонымен бірге қолда бар зерттеулердің басым бөлігі аграрлық кәсіпкерліктің жекелеген аспектілерін қарастырумен шектеледі. Қазақстан жағдайында ауыл шаруашылығы саласындағы шағын және орта кәсіпкерліктің салалық, өңірлік және қаржылық құрылымының кешенді талдауы жеткілікті деңгейде зерттелмеген.

Осыған байланысты зерттеудің мақсаты 2015–2024 жж. аралығындағы статистикалық деректер негізінде Қазақстандағы ауыл шаруашылығы саласындағы шағын және орта кәсіпкерліктің даму үрдістерін кешенді талдау, оның ұлттық экономика құрылымындағы орнын бағалау және негізгі институционалдық шектеулерін анықтау.

Зерттеу объектісі – Қазақстан Республикасының ауыл шаруашылығы саласындағы шағын және орта кәсіпкерліктің субъектілері.

Зерттеу пәні – аграрлық сектордағы ШОК-тың сандық, құрылымдық және институционалдық даму үрдістері.

Зерттеу нәтижелері аграрлық саясатты жетілдіруде, қаржыландыру тетіктерін дамытуда және өңірлік кәсіпкерлікті қолдау шараларын әзірлеуде пайдаланылуы мүмкін.

Материалдар мен әдістер

Зерттеу барысында ауыл шаруашылығы саласындағы шағын және орта кәсіпкерліктің (ШОК) даму мәселелеріне арналған отандық және шетелдік ғалымдардың ғылыми еңбектері пайдаланылды. Теориялық негіз ретінде кәсіпкерліктің экономикалық өсімге, өңірлік дамуға және әлеуметтік тұрақтылыққа әсерін негіздейтін тұжырымдамалар алынды.

Зерттеу бірнеше кезеңде жүргізілді.

Бірінші кезеңде Қазақстан Республикасындағы аграрлық сектордың жалпы даму динамикасы талданды. Бұл кезеңде ауыл шаруашылығы саласындағы шағын және орта кәсіпкерлік субъектілерінің саны, өндірістік көрсеткіштері және олардың жалпы кәсіпкерлік құрылымындағы үлесі бағаланды. Динамикалық қатарларды талдау арқылы аграрлық ШОК дамуының негізгі үрдістері мен өсу қарқындары анықталды.

Екінші кезеңде ауыл шаруашылығы саласындағы шағын және орта кәсіпкерліктің өңірлік ерекшеліктері зерттелді. Бұл талдау барысында Қазақстан Республикасының өңірлері бойынша шаруа (фермер) қожалықтарының таралуы, олардың өңірлік экономикадағы үлесі және аумақтық дифференциация деңгейі бағаланды. Өңірлік талдау аграрлық кәсіпкерліктің аумақтық шоғырлануын және өңірлер арасындағы даму айырмашылықтарын анықтауға мүмкіндік берді.

Үшінші кезеңде алынған нәтижелер негізінде ауыл шаруашылығы саласындағы шағын және орта кәсіпкерлікті дамытуға бағытталған практикалық ұсыныстар әзірленді. Бұл ұсыныстар аграрлық сектордағы қаржыландыру механизмдерін жетілдіру, агроөңдеуді дамыту, кооперациялық байланыстарды күшейту және кәсіпкерліктің институционалдық ортасын жақсарту бағыттарына негізделді.

Зерттеу процесінде әртүрлі жалпы ғылыми және арнайы әдістер қолданылды. Ауыл шаруашылығындағы кәсіпкерліктің сандық көрсеткіштерінің динамикасын талдау кезінде себеп-салдарлық талдау әдісі пайдаланылды. ШОК-тың қазіргі даму жағдайын және оның серпінін бағалау мақсатында экономикалық-статистикалық әдістер қолданылды. Сонымен қатар, абстрактілі-логикалық әдіс ауыл-шаруашылығындағы шағын және орта кәсіпкерліктің халықты жұмыспен қамтудағы рөлін анықтауда және саланың дамуындағы жүйелік мәселелерді айқындауда пайдаланылды.

Құрылымдық өзгерістерді бағалау үшін көлденең және тік талдау, үлестік және салыстырмалы көрсеткіштерді есептеу әдістері қолданылды. Динамикалық қатарларды талдау арқылы өсу қарқындары мен құрылымдық трансформация үрдістері анықталды. Позитивтік талдау нақты статистикалық талдау негізінде жүргізілсе, нормативтік талдау аграрлық секторды жетілдіру бойынша ұсыныстар әзірлеуге бағытталды.

Зерттеуде Қазақстан Республикасының ресми статистикалық деректері, салалық есептер, мемлекеттік бағдарламалар және нормативтік – құқықтық құжаттармен жұмыс жасалды. Нақтырақ айтқанда, шағын және орта кәсіпкерлік субъектілерінің саны, өндірістік көрсеткіштері, жұмыспен қамту құрылымы және қаржыландыру көздері бойынша 2015–2024 жж. аралығындағы деректер талданды.

Зерттеу барысында графикалық және кестелік әдістер статистикалық деректерді визуализациялау құралы ретінде пайдаланылды. Олар көрсеткіштердің ұзақ мерзімді динамикасын, құрылымдық өзгерістерін және өңірлік айырмашылықтарын айқын көрсетуге мүмкіндік береді. Графикалық материалдарды талдау нәтижелері сандық есептеулермен ұштастырылып, аграрлық сектордағы шағын және орта кәсіпкерліктің даму үрдістерін кешенді бағалауға негіз болды.

Осы әдістер кешені ауыл шаруашылығы саласында ШОК дамуының сандық, құрылымдық және институционалдық үрдістерін жан-жақты бағалауға мүмкіндік берді.

Сонымен қатар, нормативтік-құқықтық актілерлі талдау барысында «шағын және орта кәсіпкерлік» және «шағын және орта бизнес» ұғымдарының қолдану ерекшеліктері қарастырылды. Кәсіпкерлік кодексінде, кәсіпкерлікті дамыту тұжырымдамасында, мемлекеттік қолдаудың түрлі бағдарламаларында, сондай-ақ статистикалық есептілік деректерінде «шағын және орта кәсіпкерлік» деген атау қолданылады.

Сонымен бірге, «Қазақстан–2050» стратегиясында, Қазақстан Республикасының 2025 жылға дейінгі Ұлттық даму жоспарында, сондай-ақ 2030 жылға дейінгі кәсіпкерлікті дамытудың ұлттық жоспарында «шағын және орта бизнес» термині пайдаланылады.

Зерттеу ресми статистикалық деректерге негізделгендіктен, жұмыста «шағын және орта кәсіпкерлік» термині қолданылды.

Зерттеу барысында статистикалық деректердің сенімділігі мен салыстырмалылығын қамтамасыз ету мақсатында көрсеткіштердің абсолюттік және салыстырмалы мәндері кешенді түрде талданды. Абсолюттік көрсеткіштер ауыл шаруашылығы саласындағы шағын және орта кәсіпкерліктің нақты даму көлемін сипаттаса, салыстырмалы көрсеткіштер оның құрылымдық өзгерістерін, өсу қарқынын және экономикадағы үлесінің динамикасын бағалауға мүмкіндік берді. Сонымен қатар уақыт қатарларын талдау арқылы көрсеткіштердің өзгеру үрдістері анықталып, олардың арасындағы өзара байланыстар бағаланды.

Өңірлік талдау барысында Қазақстан Республикасының облыстары бойынша аграрлық кәсіпкерліктің шоғырлану деңгейі салыстырылып, аумақтық айырмашылықтардың қалыптасуына әсер ететін әлеуметтік-экономикалық және табиғи факторлар қарастырылды. Мұндай тәсіл аграрлық кәсіпкерліктің кеңістіктік ерекшеліктерін анықтап қана қоймай, мемлекеттік қолдау шараларын өңірлік ерекшеліктерді ескере отырып жетілдіру қажеттігін негіздеуге мүмкіндік береді.

Нәтижелерді интерпретациялау кезінде алынған статистикалық деректер халықаралық және отандық ғылыми зерттеулердің қорытындыларымен салыстырылды. Бұл тәсіл Қазақстандағы ауыл шаруашылығы саласындағы шағын және орта кәсіпкерліктің даму ерекшеліктерін әлемдік үрдістермен салыстыра бағалауға және анықталған нәтижелердің ғылыми негізділігін күшейтуге мүмкіндік береді.

Нәтижелер мен талқылау

Ауыл шаруашылығы ШОК құрылымының институционалдық ерекшеліктері. 2015–2024 жж. аралығындағы деректер ауыл шаруашылығы саласындағы шағын және орта кәсіпкерліктің құрылымдық ерекшеліктерін бағалауға мүмкіндік береді (1-сурет).

Сурет 1 – Ауыл шаруашылығындағы ШОК субъектілері санының құрылымы, %

Ескертпе: Авторлармен [18] дереккөз негізінде құрастырылған.

1-сурет деректері көрсеткендей, зерттеу кезеңінде ауыл шаруашылығы саласындағы шағын және орта кәсіпкерліктің институционалдық құрылымы елеулі өзгерістерге ұшырағанымен, оның ішкі құрамында белгілі бір сапалық трансформациялар байқалады. Фермерлік шаруашылықтар негізгі ұйымдастырушылық нысан ретінде өз басымдығын сақтап қалды, ал шағын және орта кәсіпорындардың үлесі біртіндеп артты. Бұл үрдіс аграрлық сектордағы кәсіпкерліктің біртіндеп ұйымдасқан өндірістік модельге қарай бейімделе бастағанын көрсетеді.

1-сурет деректері бойынша зерттеу кезеңінде фермер қожалықтарының үлесі 83–89% аралығында сақталып, 2024 ж. 89,3%-ға жеткен. Бұл ауыл шаруашылығы саласында фермерлік модельдің негізгі институционалдық ұйымдастыру формасы ретінде орныққанын көрсетеді. Мұндай құрылым бірнеше факторлармен түсіндіріледі. Біріншіден, аграрлық өндіріс жер ресурстарына тікелей тәуелді болғандықтан, өндірістік қызметтің басым бөлігі жеке шаруашылықтар деңгейінде ұйымдастырылады. Екіншіден, мемлекеттік қолдау бағдарламаларының едәуір бөлігі фермерлік шаруашылықтарға бағытталған. Үшіншіден, агроөңдеу кәсіпорындары мен кооперациялық инфрақұрылымның жеткіліксіз дамуы бастапқы өндірістің басым болуына ықпал етеді. Нәтижесінде аграрлық секторда фермерлік шаруашылықтар негізгі ұйымдастырушылық нысан ретінде өз басымдығын сақтап отыр.

Алайда бұл құрылымның белгілі бір шектеулері бар. Атап айтқанда, өндіріс көбіне бастапқы ауыл шаруашылығы өнімін өндіру кезеңінде шоғырланып, өнімді өңдеу, сақтау және экспорттау сегменттеріндегі кәсіпкерлік белсенділік салыстырмалы түрде төмен деңгейде қалып отыр.

Зерттеу кезеңінде жеке кәсіпкерлер үлесі 2015 ж. 11,8%-дан 2024 ж. 4,5%-ға дейін төмендегені байқалады. Бұл ауыл шаруашылығы саласындағы жеке кәсіпкерлік субъектілерінің үлесі қысқарғанын көрсетеді. Жеке кәсіпкерлер үлесінің төмендеуі олардың қызметінің фермерлік шаруашылықтарға бірігуімен немесе ұйымдасқан кәсіпкерлік нысандарына ауысуымен түсіндірілуі мүмкін. Бұл үрдіс аграрлық секторда кәсіпкерлік қызметтің институционалдық жағынан жетіле бастағанын көрсетеді. Дегенмен мұндай өзгерістердің тұрақты экономикалық нәтижелерге алып келуі үшін өндірістік кооперацияны кеңейту, цифрлық технологияларды енгізу және қаржыландыру құралдарының қолжетімділігін арттыру маңызды болып табылады.

Ал шағын және орта кәсіпорындардың үлесі 2015 ж. 3,1%-дан 2024 ж. 6,0%-ға дейін біртіндеп артқан. Бұл аграрлық секторда ұйымдасқан кәсіпкерлік құрылымдардың біртіндеп қалыптасып келе жатқанын білдіреді. Дегенмен олардың үлесі әлі де төмен деңгейде қалып отыр, бұл ауыл шаруашылығы өндірісінің капитал сыйымдылығының жоғары болуымен және өңдеу өнеркәсібімен интеграцияның жеткіліксіздігімен түсіндіріледі.

Зерттеу нәтижелері ауыл шаруашылығы саласындағы шағын және орта кәсіпкерліктің институционалдық құрылымы соңғы он жыл ішінде сапалық өзгерістерге ұшырағанын көрсетеді. Фермерлік шаруашылықтардың үлесінің тұрақты түрде жоғары болуы аграрлық сектордағы өндірістің негізгі ұйымдастыру нысаны ретінде олардың басымдығын дәлелдейді. Сонымен бірге бұл жағдай аграрлық кәсіпкерліктің ұсақ тауарлы сипатта қалып отырғанын және өндірісті шоғырландыру деңгейінің әлі де жеткіліксіз екенін көрсетеді. Мұндай құрылым өндірістік икемділікті қамтамасыз еткенімен, технологиялық жаңғырту мен ауқым тиімділігіне қол жеткізу мүмкіндігін белгілі бір дәрежеде шектейді.

Шағын және орта кәсіпорындар үлесінің біртіндеп өсуі аграрлық секторда ұйымдасқан кәсіпкерліктің дамып келе жатқанын білдіреді. Алайда олардың үлесінің небәрі 6%-ға жуық болуы ауыл шаруашылығы өнімдерін өңдеу, сақтау және логистика салаларында кәсіпкерлік әлеуеттің толық іске асырылмағанын көрсетеді. Бұл өз кезегінде агроөнеркәсіптік кешенде қосылған құнның жеткілікті деңгейде қалыптаспауына әсер етеді. Сондықтан мемлекеттік қолдау саясаты тек бастапқы өндірісті ғана емес, өнімді қайта өңдеу мен өткізу тізбегін дамытуға да бағытталуы тиіс.

Аграрлық кәсіпкерліктің өңірлік ерекшеліктері. Ауыл шаруашылығы саласындағы шағын және орта кәсіпкерліктің өңірлік құрылымы 1-кесте деректерінде көрсетілген.

Кесте 1 – 2015 және 2024 жж. соңындағы ҚР өңірлері бөлінісінде шаруа немесе фермер қожалықтарының бөлінісі

Экономикалық өңірлер	ШОК субъектілерінің саны							
	Барлығы, мың бірлік, жылдар		Оның ішінде шаруа қожалықтары, мың бірлік, жылдар		Жалпы саны %-бен, жылдар		Оның ішінде өңір бойынша %-бен, жылдар	
	2015	2024	2015	2024	2015	2024	2015	2024
Абай	-	54157	-	10373	-	0,5	-	19,1
Ақмола	46256	59196	3533	6599	0,2	0,3	7,6	11,1
Ақтөбе	50212	85725	4220	9327	0,3	0,4	8,4	10,8
Алматы	117332	142846	45263	28156	3,6	1,3	38,5	19,7
Атырау	46687	63180	1928	4068	0,1	0,1	4,1	6,4
Батыс Қазақстан	39588	58073	4344	9359	0,3	0,4	10,9	16,1
Жамбыл	63511	103880	15788	28369	1,2	1,3	24,8	27,3
Жетісу	-	60419	-	20379	-	0,9	-	33,7
Қарағанды	85906	101596	6555	9162	0,5	0,4	7,6	9,0
Қостанай	60252	65909	4641	6976	0,3	0,3	7,7	10,5
Қызылорда	41474	65258	2791	11331	0,2	0,5	6,7	17,3
Маңғыстау	46488	76571	1218	3476	0,09	0,1	2,6	4,5
Оңтүстік Қазақстан	183367	-	68407	-	5,5	-	37,3	-
Павлодар	44264	56412	3355	5528	0,2	0,2	7,5	9,7
Солтүстік Қазақстан	34306	35437	2823	4686	0,2	0,2	8,2	13,2
Түркістан	-	208732	-	77930	-	3,7	-	37,3
Ұлытау	-	18327	-	3861	-	0,1	-	21,0
Шығыс Қазақстан	98617	62757	15913	8930	1,2	0,4	16,1	14,2
Нұр-Сұлтан қаласы	99186	248284	4	2104	-	0,1	-	0,8
Алматы қаласы	185133	367784	371	3670	0,02	0,1	0,2	0,9
Шымкент қаласы	-	137114	-	6741	-	0,3	-	4,9
ҚР бойынша барлығы	1242579	2071675	181154	261025	14,5	12,5	14,5	12,5
Ескертпе: Авторлармен [18] дереккөз негізінде құрастырылған.								

Кесте аграрлық кәсіпкерліктің Қазақстан аумағында біркелкі таралмағанын көрсетеді. 2024 жылғы деректер бойынша фермерлік кәсіпкерліктің ең жоғары шоғырланған өңірлерге Түркістан облысы (37,3%), Жетісу (33,7%) және Жамбыл облысы (27,3%) жатады. Бұл өңірлердің көшбасшылық ұстанымы ауыл шаруашылығы өндірісінің тарихи қалыптасқан мамандануымен, табиғи-климаттық қолайлы жағдайларымен, суармалы егіншіліктің даму деңгейімен және еңбек ресурстарының жеткілікті болуымен түсіндіріледі. Сонымен қатар мемлекеттік қолдау бағдарламалары мен аграрлық инфрақұрылымның салыстырмалы түрде жақсы дамуы да кәсіпкерлік белсенділіктің жоғары болуына ықпал етеді.

Сонымен қатар Абай (19,1%), Қызылорда (17,3%) және Батыс Қазақстан (16,1%) облыстарында да аграрлық кәсіпкерліктің салыстырмалы үлесі жоғары деңгейде қалыптасқан. Бұл өңірлерде ауыл шаруашылығы жер ресурстарының кеңдігі және аграрлық өндірістің тарихи қалыптасқан құрылымы маңызды рөл атқарады.

Аграрлық кәсіпкерліктің үлесі ірі қалалар мен индустриялық өңірлерде керісінше, айтарлықтай төмен. Мысалы, 2024 ж. Алматы қаласында бұл көрсеткіш 0,9%, ал Астана қаласында 0,8% деңгейінде қалыптасқан. Мұндай жағдай урбанизация деңгейінің жоғары болуымен және кәсіпкерлік қызметтің негізінен сауда мен қызмет көрсету секторларында шоғырлануымен түсіндіріледі.

Өңірлік динамикада фермерлік шаруашылықтардың санының едәуір өсуі байқалады. Мысалы, Қызылорда облысында шаруа қожалықтарының саны 2015 ж. 2791 бірліктен 2024 ж. 11331 бірлікке дейін артқан. Ұқсас үрдіс Жамбыл, Ақмола және Ақтөбе облыстарында да байқалады.

Сонымен қатар кейбір өңірлердегі статистикалық өзгерістер әкімшілік-аумақтық реформалармен байланысты. Мысалы, Алматы облысындағы көрсеткіштердің төмендеуі Жетісу

облысының бөлінуімен түсіндіріледі, ал Оңтүстік Қазақстан облысының деректері кейін Түркістан облысы және Шымкент қаласы болып қайта бөлінген.

Өңірлік талдау нәтижелері ауыл шаруашылығы саласындағы шағын және орта кәсіпкерліктің дамуы табиғи-климаттық жағдайламен ғана емес, сонымен қатар өңірлік экономиканың құрылымы мен мемлекеттік қолдау тетіктерінің тиімділігіне де тәуелді екенін көрсетті. Аграрлық өндіріс басым дамыған облыстарда фермерлік шаруашылықтардың жоғары шоғырлануы ауыл шаруашылығы жерлерінің көлемімен, суармалы егіншіліктің дамуымен және еңбек ресурстарының жеткілікті болуымен түсіндіріледі. Ал урбанизация деңгейі жоғары өңірлерде кәсіпкерлік қызметтің өндірістен гөрі сауда мен қызмет көрсету секторларына бағытталуы аграрлық кәсіпкерліктің салыстырмалы үлесінің төмен болуына әсер етеді.

Сонымен бірге өңірлер арасындағы айырмашылықтар ауыл шаруашылығы саласындағы инфрақұрылымның даму деңгейінің біркелкі еместігін көрсетеді. Әсіресе өнімді сақтау, қайта өңдеу және өткізу жүйесінің жеткіліксіз дамуы аграрлық кәсіпкерліктің тиімділігін төмендетіп, оның инвестициялық тартымдылығына кері әсер етеді. Сондықтан аграрлық кәсіпкерлікті қолдау шараларын әзірлеу кезінде өңірлердің өндірістік мамандануы мен әлеуметтік-экономикалық ерекшеліктерін ескеру маңызды.

Өңірлік айырмашылықтар аграрлық кәсіпкерлікті қолдау шараларын өңірлердің өндірістік мамандануы мен инфрақұрылымдық мүмкіндіктерін ескере отырып әзірлеу қажеттігін көрсетеді. Ауыл шаруашылығы саласындағы ШОК өндірісінің динамикасы 2-кестеде көрсетілген.

Кесте 2 – 2015–2024 жж. ҚР ауыл шаруашылығындағы ШОК жалпы өнім шығарылымының серпіні мен құрылымы

Көрсеткіштер	2015	2017	2020	2021	2022	2023	2024	2024 жылдың 2015 жылға қатысты өсу қарқыны, %
Ауыл шаруашылығындағы жалпы өнім шығарылымы, млрд теңге	3307,0	4070,9	6334,6	7515,4	8367,6	7576,5	8310,9	251,3
Оның ішінде ауыл шаруашылығындағы ШОК-тың ЖІӨ-сі, млрд теңге	1298,1	1822,6	3118,6	3764,9	4747,5	4544,4	4759,6	366,6
Өсу қарқыны, %	112,2	118,3	171,1	120,7	126,0	95,9	104,7	-
Ауыл шаруашылығындағы ШОК жалпы өнім шығарылымының үлес салмағы, %	39,2	44,7	48,2	50,0	56,7	59,9	57,2	-
ШОК өнімінің жалпы шығарылымы, млрд теңге	15699,4	23241,1	33626,9	41952,6	59221,4	68710,4	81920,0	521,8
ШОК-тың жалпы өнім шығарылымындағы ауыл шаруашылығы саласындағы ШОК өнімінің үлесі, %	8,2	7,8	9,2	8,9	8,0	6,6	5,8	-
Ескертпе: Авторлармен [18] дереккөз негізінде құрастырылған.								

2-кесте деректері көрсеткендей, 2015–2024 жж. Қазақстанның ауыл шаруашылығы жалпы өнімнің көлемі 3307,0 млрд теңгеден 8310,9 млрд теңгеге дейін өсіп, номиналды түрде 2,5 еседен астам ұлғайған. Бұл аграрлық сектордың тұрақты даму үрдісін және ауыл шаруашылығының

ұлттық экономиканың маңызды салаларының бірі ретінде өз маңызын сақтап отырғанын көрсетеді. Өнім көлемінің өсуі мемлекеттік қолдау шараларының кеңеюімен қатар өндірістің технологиялық жаңғыруымен, ауыл шаруашылығы өнімдеріне ішкі және сыртқы сұраныстың артуымен, сондай-ақ фермерлік шаруашылықтардың экономикалық белсенділігінің күшеюімен байланысты.

Ауыл шаруашылығы саласындағы ШОК субъектілерінің өндіріс көлемі жалпы салалық өсімнен де жоғары қарқынмен артқан. Егер 2015 ж. ШОК өндірісінің көлемі 1298,1 млрд теңгені құраса, 2024 ж. бұл көрсеткіш 4759,6 млрд теңгеге жетті. Бұл аграрлық сектордағы кәсіпкерлік белсенділіктің айтарлықтай күшейгенін және шағын және орта кәсіпкерліктің өндірістегі үлесінің біртіндеп артқанын дәлелдейді.

Алынған нәтижелер ауыл шаруашылығы саласындағы ШОК даму қарқыны жалпы аграрлық сектордың дамуынан жоғары болғанын көрсетеді. Бұл мемлекеттік қолдау бағдарламаларының тиімділігін, фермерлік шаруашылықтардың өндірістік белсенділігінің артуын және аграрлық бизнестің экономикалық бейімделу қабілетінің күшейгенін білдіреді. Сонымен бірге өндіріс көлемінің өсуі тек кәсіпорындар санының артуымен ғана емес, еңбек өнімділігінің жоғарлауымен және өндірістік ресурстарды тиімді пайдаланумен де байланысты болуы мүмкін.

Сонымен қатар ауыл шаруашылығы жалпы өніміндегі ШОК үлесі 2015 жылғы 39,2%-дан 2024 ж. 57,2%-ға дейін артқан. Бұл аграрлық өндірістегі шағын және орта кәсіпкерліктің экономикалық рөлінің айтарлықтай күшейгенін көрсетеді.

Жалпы бұл үрдіс ауыл шаруашылығы өндірісінің құрылымында ШОК-тың басымдық ала бастағанын дәлелдейді. Мұндай өзгерістер ауылдық жерлердегі кәсіпкерлік белсенділіктің артуына, жұмыспен қамтуды сақтауға және өңірлік экономиканың тұрақтылығын қамтамасыз етуге оң ықпал етеді.

Дегенмен ұлттық экономика құрылымында ауыл шаруашылығы ШОК үлесінің төмендеуі байқалады. ШОК-тың жалпы қніміндегі ауыл шаруашылығының үлесі 2015 жылғы 8,2%-дан 2024 ж. 5,8%-ға дейін төмендеген.

Бұл үрдіс сырттай қарама-қайшы көрінгенімен, экономиканың құрылымдық трансформациясымен түсіндіріледі. Яғни аграрлық ШОК көлемі абсолюттік мәнде өсіп отырғанымен, сауда, қызмет көрсету және өнеркәсіп салаларындағы кәсіпкерлік одан да жоғары қарқынмен дамып келеді.

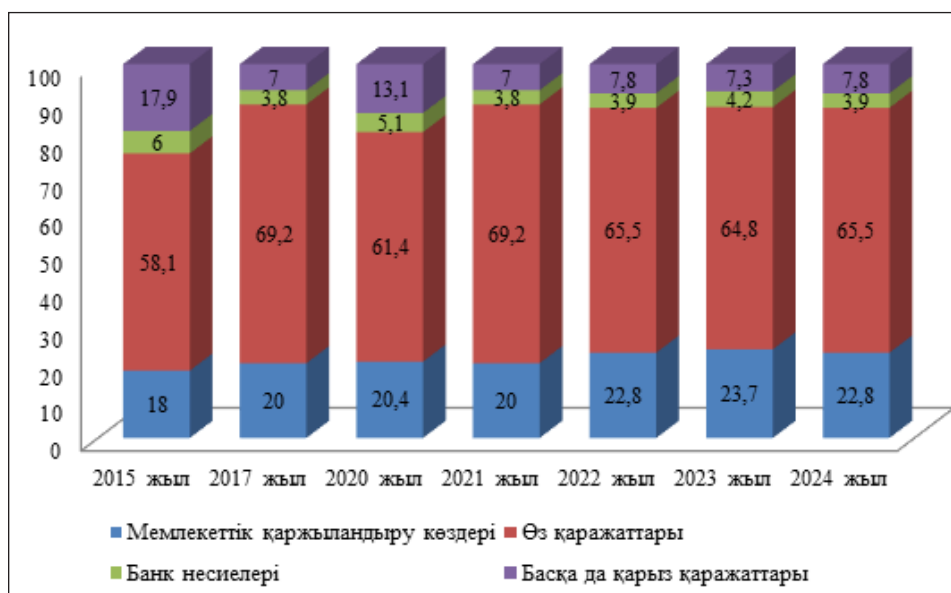
Демек, ауыл шаруашылығы саласындағы ШОК абсолюттік көрсеткіштер бойынша тұрақты дамып келе жатқанымен, ұлттық экономика құрылымында басқа салалардың анағұрлым жоғары қарқынмен дамуы оның салыстырмалы үлесінің төмендеуіне алып келген. Бұл жағдай аграрлық сектордың әлсірегенін емес, экономиканың құрылымдық әртараптану үрдісінің күшейгенін көрсетеді. Сондықтан аграрлық кәсіпкерліктің бәсекеге қабілеттілігін арттыру үшін өнімді терең өңдеу, инновациялық технологияларды енгізу және экспорттық әлеуметті кеңейту бағытындағы саясатты күшейту қажет.

Алайда кестеде өнім көлемі ағымдағы бағамен көрсетілгендіктен, оның өсуін толығымен нақты өндірістің, еңбек өнімділігінің немесе мемлекеттік қолдау тиімділігінің артуымен түсіндіруге болмайды. Нақты өсімді анықтау үшін көрсеткіштерді баға индексін пайдаланып, тұрақты бағамен есептеу қажет. Сондықтан алынған нәтижелер аграрлық ШОК-тың ең алдымен номиналдық және құрылымдық өзгерістерін сипаттайды.

Ауыл шаруашылығы саласындағы ШОК-ты қаржыландыру көздерінің құрылымы 2-суретте көрсетілген.

2-сурет деректері ауыл шаруашылығы саласындағы ШОК-ты қаржыландыру құрылымында кәсіпкерлердің өз қаражатының басым екенін көрсетеді. 2015 ж. бұл көрсеткіш 58,1% болса, кейінгі жылдары 60–69% аралығында сақталып, 2024 ж. 65,5%-ға жеткен. Бұл аграрлық кәсіпкерліктің қаржылық тұрақтылығы көбіне ішкі ресурстар есебінен қамтамасыз етілетінін және сыртқы қаржыландыру көздеріне тәуелділіктің әлі де төмен екенін көрсетеді.

Өз қаражатының жоғары үлесі бір жағынан кәсіпкерлердің қаржылық жауапкершілігі мен жинақталған капиталын көрсетсе, екінші жағынан сыртқы қаржыландыру көздерінің жеткілікті қолжетімді еместігін білдіреді. Мұндай жағдай инвестициялық жобаларды жүзеге асыру мүмкіндігін шектеп, өндірісті жаңғырту қарқынын бәсеңдетуі мүмкін. Сондықтан қаржы институттарының ауыл шаруашылығы кәсіпкерлеріне арналған ұзақ мерзімді және жеңілдетілген қаржыландыру құралдарын кеңейту маңызды.

Сурет 2 – Ауыл шаруашылығындағы ШОК-ты қаржыландыру көздерінің құрылымы, %

Ескертпе: Авторлармен [18, 19] дереккөз негізінде құрастырылған.

Мемлекеттік қаржыландыру үлесінің 18%-дан 22–23% деңгейіне дейін артуы аграрлық секторды қолдау саясатының күшейгенін көрсетеді. Бұл субсидиялар, жеңілдетілген несиелер және инвестициялық бағдарламалардың ауыл шаруашылығы кәсіпкерлерінің өндірістік әлеуетін сақтауда маңызды рөл атқаратынын дәлелдейді. Сонымен бірге мемлекеттік қолдау ұзақ мерзімді перспективада жеке инвестицияларды алмастырмай, оларды ынталандыратын тетік ретінде қарастырылуы тиіс.

Банк несиелерінің үлесі зерттеу кезеңінде небәрі 4–6% аралығында сақталды. Бұл ауыл шаруашылығы өндірісінің табиғи-климаттық тәуекелдерінің жоғары болуы, кепілдік қамтамасыз етудің жеткіліксіздігі және өндірістік циклдің ұзақтығымен түсіндіріледі. Мұндай жағдай кәсіпкерлердің инвестициялық белсенділігін шектеп, өндірісті технологиялық жаңғырту қарқынына теріс әсер етуі мүмкін. Сондықтан аграрлық секторға арналған қаржылық өнімдерді дамыту және банктердің тәуекелдерін төмендететін кепілдендіру механизмдерін жетілдіру өзекті болып табылады.

Кәсіпкерлердің өз қаражаты үлесінің 2015 жылғы 58,1%-дан 2024 ж. 65,5%-ға дейін өсуі және банк несиелерінің 4–6% деңгейінде сақталуы аграрлық ШОК үшін сыртқы қаржыландыру мүмкіндіктерінің шектеулі екенін көрсетеді. Бұл нәтиже ақпараттық асимметрия, кепілдік базаның жеткіліксіздігі және аграрлық тәуекелдердің қорытындыларымен сәйкес келеді [1, 2, 5]. Демек, аграрлық ШОК-ты қаржыландыру мәселесі мемлекеттік қолдау көлемімен ғана емес, коммерциялық қаржы құралдарының ауыл шаруашылығының өндірістік цикліне жеткіліксіз бейімделуімен де байланысты.

Ауыл шаруашылығы саласындағы ШОК-тың экономикалық тиімділігін бағалауда жұмыспен қамту көрсеткіштері маңызды орын алады. Бұл көрсеткіштер аграрлық сектордың еңбек нарығына қосқан үлесін, кәсіпкерліктің әлеуметтік-экономикалық әсерін және ауылдық аумақтардың тұрақты дамуына ықпалын бағалауға мүмкіндік береді. Осыған байланысты ауыл шаруашылығы саласындағы ШОК субъектілеріндегі жұмыспен қамтудың салалық құрылымы 3-кестеде берілген.

3-кесте деректері көрсеткендей, 2015–2024 жж. ауыл шаруашылығы саласында жұмыспен қамтылғандардың үлесі 12,9%-дан 10,5%-ға дейін төмендеген. Бұл көрсеткіштің төмендеуі ауыл шаруашылығындағы жұмыспен қамтудың қысқаруын ғана емес, экономиканың басқа секторларындағы жұмыспен қамтудың анағұрлым жоғары қарқынмен өскенін де көрсетеді.

Кесте 3 – 2015–2024 жж. аралығында Қазақстан Республикасындағы шағын және орта кәсіпкерлік субъектілерінде жұмыспен қамтылғандар санының экономика салалары бойынша бөлінісі, %

Салалар	2015	2017	2020	2021	2022	2023	2024
Ауыл шаруашылығы	12,9	13,1	12,9	12,7	11,1	11,1	10,5
Өнеркәсіп	18,5	19	19,7	18,5	18,4	18,1	18,4
Көтерме және бөлшек сауда	30,9	29,0	27,9	28,5	30,1	30,5	30,1
Қызметтер	25,4	25,9	25,4	25,3	24,5	24,6	25,3
Білім, денсаулық сақтау және өнер	4,7	5,8	5,9	6,8	6,7	6,6	6,9
Қызметтердің басқа түрлерін ұсыну	7,6	7,2	8,2	8,2	9,2	9,1	8,8
Барлығы	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

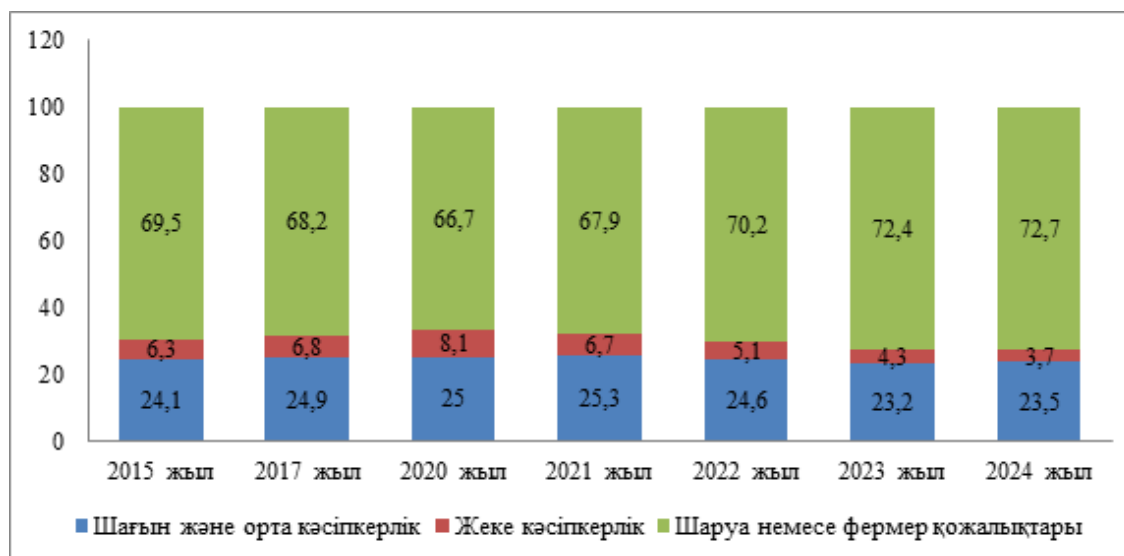
Ескертпе: Авторлармен [10] дереккөз негізінде құрастырылған.

Сонымен бірге ауыл шаруашылығында жұмыспен қамтылғандардың абсолюттік саны айтарлықтай сақталғанымен, оның ШОК құрылымындағы салыстырмалы үлесінің төмендеуі экономиканың құрылымдық өзгерістерімен байланысты. Қызмет көрсету, өнеркәсіп және цифрлық экономика салаларындағы жұмыспен қамтудың жылдам өсуі ауыл шаруашылығының салыстырмалы үлесінің қысқаруымен әсер етті.

Алынған нәтижелер ауыл шаруашылығы саласының еңбек нарығындағы маңызы сақталғанымен, жұмыспен қамту құрылымында сапалық өзгерістердің жүріп жатқанын көрсетеді. Бұл үрдіс еңбек өнімділігінің артуымен, өндірістің технологиялық жанаруымен және механикаландыру деңгейінің жоғарлауымен де байланысты болуы мүмкін. Сондықтан жұмыспен қамту үлесінің төмендеуі әрдайым өндірістің әлсіреуін білдірмейді, керісінше еңбек ресурстарының тиімдірек пайдаланылып жатқанын көрсетуі мүмкін.

Сонымен қатар ауыл шаруашылығындағы жұмыспен қамтудың негізгі бөлігі фермерлік шаруашылықтарда шоғырланған. 2024 ж. олардың үлесі 72,7%-ға жетті. Бұл аграрлық сектордағы еңбек ресурстарының басым бөлігінің шағын өндірістік құрылымдарда жұмыс істейтінін көрсетеді. Бір жағынан, бұл ауылдық жерлерде жұмыспен қамтуды сақтауға ықпал етеді, ал екінші жағынан еңбек өнімділігін арттыру үшін фермерлік шаруашылықтарды кооперациялау, цифрландыру және технологиялық жаңғырту қажеттігін айқындайды.

Ауыл шаруашылығы саласындағы жұмыспен қамтудың ішкі құрылымын тереңірек бағалау мақсатында ШОК субъектілері бойынша жұмыспен қамтылғандардың үлестік құрылымы 3-суретте ұсынылған.

Сурет 3 – 2015–2024 жж. бойынша ауыл шаруашылығындағы ШОК субъектілерінің жұмыспен қамтылғандар санының құрылымы, %

Ескертпе: Авторлармен [18] дереккөз негізінде құрастырылған.

3-суретте ауыл шаруашылығы саласындағы ШОК субъектілерінде жұмыспен қамтылғандардың құрылымын көрсетеді. Құрылым үш негізгі санаттан тұрады: шағын және орта кәсіпорындар, жеке кәсіпкерлер және шаруа (фермер) қожалықтары. Бұл көрсеткіштер аграрлық сектордағы еңбек ресурстарының қандай ұйымдастырушылық нысандарда шоғырланғанын бағалауға мүмкіндік береді.

Зерттеу кезеңінде ауыл шаруашылығы саласындағы жұмыспен қамтудың негізгі бөлігі шаруа (фермер) қожалықтарына тиесілі болып қалды. Егер 2015 ж. олардың үлесі 69,5%-ды құраса, 2020 ж. 66,7%-ға дейін азайғанымен, кейінгі жылдары қайта өсіп, 2023–жж. 72,4–72,7% деңгейіне жетті. Бұл фермерлік шаруашылықтардың ауылдық еңбек нарығындағы негізгі жұмыс беруші ретінде өз маңызын сақтап отырғанын көрсетеді.

Фермерлік шаруашылықтардың жұмыспен қамтудағы жоғары үлесі ауыл шаруашылығы өндірісінің еңбек сыйымдылығының әлі де жоғары екенін көрсетеді. Сонымен бірге бұл жағдай ауылдық жерлердегі халықтың табысын қамтамасыз етуде шағын фермерлік шаруашылықтардың маңызды әлеуметтік рөл атқаратынын дәлелдейді. Алайда еңбек ресурстарының осындай құрылымы өндірісті технологиялық жаңғырту және еңбек өнімділігін арттыру бағытындағы шараларды одан әрі күшейтуді талап етеді.

ШОК-дың жұмыспен қамтудағы үлесі зерттеу кезеңінде салыстырмалы түрде тұрақты болды. 2015 ж. бұл көрсеткіш 24,1%-ды құраса, 2020 ж. 25,0%-ға дейін өсті, ал 2023–2024 жж. 23–24% деңгейінде сақталды. Бұл ұйымдасқан кәсіпкерлік субъектілерінің аграрлық сектордағы жұмыспен қамтуда тұрақты орын алатынын көрсетеді. Сонымен бірге олардың үлесінің айтарлықтай өспеуі агроөндеу кәсіпорындарының және ірі ұйымдасқан өндірістің даму әлеуеті әлі толық пайдаланылмағанын білдіреді.

Жұмыспен қамту құрылымының мұндай сипаты ауыл шаруашылығы саласында шағын өндірістік бірліктердің басымдығын сақтап отырғанын көрсетеді. Сондықтан еңбек өнімділігін арттыру мақсатында фермерлік шаруашылықтарды кооперациялау, агроөндеу кәсіпорындарын дамыту және цифрлық технологияларды енгізу бағытындағы мемлекеттік қолдау шараларын жалғастыру маңызды.

Қорытынды

Жүргізілген зерттеу Қазақстан Республикасындағы ауыл шаруашылығы саласындағы шағын және орта кәсіпкерліктің 2015–2024 жж. аралығындағы даму үрдістерін кешенді бағалауға мүмкіндік береді. Зерттеу нәтижелері аграрлық сектордағы шағын және орта кәсіпкерліктің өндірістік әлеуеті мен экономикалық маңызының біртіндеп артқанын көрсетеді. Сонымен бірге талдау ауыл шаруашылығы саласындағы кәсіпкерліктің институционалдық құрылымы негізінен фермерлік шаруашылықтардың басымдығымен сипатталатынын және олардың аграрлық өндірістегі жетекші рөлін сақтап отырғанын дәлелдейді.

Зерттеу барысында ауыл шаруашылығы саласындағы ШОК дамуының өңірлік ерекшеліктері, қаржыландыру құрылымы және жұмыспен қамтудағы рөлі кешенді түрде талданды. Нәтижелер аграрлық кәсіпкерліктің өңірлер бойынша біркелкі дамымай отырғанын, қаржыландырудың негізінен кәсіпкерлердің өз қаражатына сүйенетінін және банк несиелерінің үлесінің әлі де төмен екенін көрсетеді. Сонымен қатар аграрлық сектор ауылдық жерлердегі жұмыспен қамтуды сақтауда маңызды әлеуметтік-экономикалық қызмет атқаратыны анықталды.

Зерттеу нәтижелері ауыл шаруашылығы саласындағы ШОК дамуында оң өзгерістер байқалғанымен, саланың құрылымдық теңгерімсіздігі, өңірлік айырмашылықтар, қаржыландыру көздерінің жеткіліксіз әртараптандырылуы және агроөндеу кәсіпорындарының жеткіліксіз дамуы сияқты жүйелі мәселелердің сақталып отырғанын көрсетеді. Бұл жағдай аграрлық сектордың ұзақ мерзімді бәсекеге қабілеттілігін арттыру үшін өндірісті технологиялық жаңғырту, фермерлік кооперацияны кеңейту, өнімді қайта өндеу мен сақтау инфрақұрылымын дамыту, цифрлық технологияларды енгізу және қаржыландыру құралдарының қолжетімділігін арттыру қажеттігін негіздейді.

Зерттеудің ғылыми жаңалығы ауыл шаруашылығы саласындағы шағын және орта кәсіпкерліктің дамуын институционалдық құрылымы, өңірлік ерекшеліктері, өндірістік көрсеткіштері, қаржыландыру көздері және жұмыспен қамту тұрғысынан кешенді статистикалық талдау арқылы бағалауында болып табылады. Алынған нәтижелер аграрлық кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдау саясатын жетілдіруде, өңірлік даму бағдарламаларын әзірлеуде және ауылдық аумақтардың тұрақты әлеуметтік-экономикалық дамуын қамтамасыз етуге бағытталған басқарушылық шешімдерді қабылдауда практикалық маңызға ие.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Beck T., Demirgüç-Kunt A., Maksimovic V. Financing patterns around the world: Are small firms different? // *Journal of Financial Economics*. 2007. Vol. 89. No. 3. P. 467–487.
- 2 Financing SMEs and Entrepreneurs 2024: An OECD Scoreboard / OECD. Paris: OECD Publishing, 2024. 240 p. (accessed: 15.03.2026)
- 3 FAO. Agricultural Value Chain Finance. Rome: FAO, 2010. URL: <https://www.fao.org/3/i0846e/i0846e.pdf> (accessed: 18.03.2026)
- 4 Agrifinance: A Toolkit for Agricultural Finance and Value Chain Development / World Bank. Washington, DC: World Bank, 2012. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/entities/publication/443fc15b-5c03-5113-9195-065f13bed4b3> (accessed: 19.03.2026)
- 5 Ali D., Deininger K., Duponchel M. Credit constraints and agricultural productivity // *World Bank Policy Research Working Paper*. 2014. No. 6769. P. 1–32.
- 6 Balana B., Oyeyemi M., Bhandari H. Credit constraints and smallholder productivity // *Journal of Agriculture and Food Research*. 2022. Vol. 7. P. 100–120.
- 7 Khan F.U. Barriers to agricultural SME financing: A systematic review // *Enterprise Development and Microfinance*. 2024. Vol. 35. No. 1. P. 1–15.
- 8 Endris E. Determinants of rural enterprise growth // *Cogent Economics & Finance*. 2023. Vol. 11. No. 1. P. 1–18.
- 9 Innovative Agricultural SME Finance Models / World Bank. Washington, DC: World Bank. 2015. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/> (accessed: 21.03.2026)
- 10 Agri-SME Financing Literature Review / International Growth Center. 2023. URL: <https://www.theigc.org/> (accessed: 23.03.2026)
- 11 Мисник О.В., Кучукова Н.К., Алибекова А.Б. Состояние развития малого и среднего предпринимательства в сельском хозяйстве Казахстана // *Вестник ЕНУ им. Л.Н. Гумилева*. – 2023. – № 3. – С. 55–66.
- 12 Жумашева С.Т., Омарбакиев Л.А., Низамдинова А.К. Қазақстан ауылдық жерлеріндегі кәсіпкерлік қызмет: мүмкіндіктері мен болашағы // *Аграрлық нарық проблемалары*. – 2023. – № 3. – Б. 70–81.
- 13 Касенова А.М., Дүйсенбекұлы А. Қазақстан Республикасының Алматы облысы мысалында аграрлық саладағы шағын және орта кәсіпкерлік // *Аграрлық нарық проблемалары*. – 2023. – № 2. – Б. 226–233.
- 14 Жөнсхан Д., Мусаева М.А., Сабырова М.Е., Алимжанова Г.Д. Қазақстандағы ауыл шаруашылығы кооперативтері: даму жағдайы, мәселелері және дамыту тетіктері // *Тұран университетінің хабаршысы, ғылыми журналы*. – 2025. – № 1(105). – Б. 168–180.
- 15 Ибрашева А.Ж., Султамуратова Н.Б., Тасмаганбетова С.Ж., Тлеубергенова М.А. Ауылдық жерлерде жастар кәсіпкерлігінің дамуы // *ҚазЭҚХСУ хабаршысы*. – 2025. – № 1(58). – Б. 327–333. DOI: 10.52260/2304-7216.2025.2(59).37
- 16 Исакова М.С. Шағын инновациялық кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдау // *Тұран университетінің хабаршысы*. – 2020. – № 2(86). – Б. 199–205.
- 17 Рахмибердинова М.У., Закимова А.М., Кабиева А.Т., Шен Бюлент. Агроөнеркәсіптік кешен өндірістік инфрақұрылымын дамытудың басымдықтары // *Тұран университетінің хабаршысы*. – 2022. – № 4(96). – Б. 64–75.
- 18 Бюро национальной статистики Республики Казахстан. Официальный сайт. URL: <https://stat.gov.kz> (дата обращения: 19.03.2026)
- 19 Годовые отчеты за 2015–2024 гг. / АО «Национальный управляющий холдинг «КазАгро». URL: <https://www.kazagro.kz/> (дата обращения: 20.03.2026)

REFERENCES

- 1 Beck T., Demirgüç-Kunt A., Maksimovic V. (2007) Financing patterns around the world: Are small firms different? // *Journal of Financial Economics*. Vol. 89. No. 3. P. 467–487. (In English)
- 2 Financing SMEs and Entrepreneurs 2024: An OECD Scoreboard / OECD. Paris: OECD Publishing, 2024. 240 p. (accessed: 15.03.2026) (In English)
- 3 FAO. Agricultural Value Chain Finance. Rome: FAO, 2010. URL: <https://www.fao.org/3/i0846e/i0846e.pdf> (accessed: 18.03.2026) (In English)
- 4 Agrifinance: A Toolkit for Agricultural Finance and Value Chain Development / World Bank. Washington, DC: World Bank, 2012. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/entities/publication/443fc15b-5c03-5113-9195-065f13bed4b3> (accessed: 19.03.2026) (In English)
- 5 Ali D., Deininger K., Duponchel M. (2014) Credit constraints and agricultural productivity // *World Bank Policy Research Working Paper*. No. 6769. P. 1–32. (In English)
- 6 Balana B., Oyeyemi M., Bhandari H. (2022) Credit constraints and smallholder productivity // *Journal of Agriculture and Food Research*. Vol. 7. P. 100–120. (In English)
- 7 Khan F.U. (2024) Barriers to agricultural SME financing: A systematic review // *Enterprise Development and Microfinance*. Vol. 35. No. 1. P. 1–15. (In English)
- 8 Endris E. (2023) Determinants of rural enterprise growth // *Cogent Economics & Finance*. Vol. 11. No. 1. P. 1–18. (In English)
- 9 Innovative Agricultural SME Finance Models / World Bank. Washington, DC: World Bank. 2015. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/> (accessed: 21.03.2026) (In English)
- 10 Agri-SME Financing Literature Review / International Growth Center. 2023. URL: <https://www.theigc.org/> (accessed: 23.03.2026) (In English)
- 11 Misnik O.V., Kuchukova N.K., Alibekova A.B. (2023) Sostojanie razvitija malogo i srednego predprinimatel'stva v sel'skom hozjajstve Kazahstana // *Vestnik ENU im. L.N. Gumileva*. No. 3. P. 55–66. (In Russian)
- 12 Jumaşeva S.T., Omarbakiev L.A., Nizamdinova A.K. (2023) Qazaqstan auyldyq jerlerindegi käsipkerlik qyzmet: mümkındıktarı men bolaşaǵy // *Agrarlyq naryq problemalary*. No. 3. P. 70–81. (In Kazakh)
- 13 Kasenova A.M., Düisenbeküly A. (2023) Qazaqstan Respublikasynyń Almaty oblysy mysalynda agrarlyq saladaǵy shaǵyn jáne orta käsipkerlik // *Agrarlyq naryq problemalary*. No. 2. P. 226–233. (In Kazakh)
- 14 Jenshan D., Musaeva M.A., Sabyrova M.E., Alimjanova G.D. (2025) Qazaqstandaǵy auyıl şaruashylyǵy kooperativterı: damu jaǵdaiy, máselelerı jáne damytu tetikterı // *Türan univrsitetiniń habarşysy, ğylymi jurnaly*. No. 1(105). P. 168–180. (In Kazakh)
- 15 İbraşeva A.J., Sultamuratova N.B., Tasmaganbetova S.J., Tleubergenova M.A. (2025) Auyldyq jerlerde jastar käsipkerliginiń damuy // *QazEQHSU habarşysy*. No. 1(58). P. 327–333. DOI: 10.52260/2304-7216.2025.2(59).37 (In Kazakh)
- 16 İskakova M.S. (2020) Shaǵyn innovasiyalıq käsipkerlikti memlekettik qoldau // *Türan univrsitetiniń habarşysy*. No. 2(86). P. 199–205. (In Kazakh)
- 17 Rahmiberdinova M.U., Zakimova A.M., Kabieva A.T., Şen Bülent. (2022) Agroönerkäsıptik keşen öndirisistik infraǵurylymyn damtudyń basymdyqtary // *Türan univrsitetiniń habarşysy*. No. 4(96). P. 64–75. (In Kazakh)
- 18 Bjuro nacional'noj statistiki Respubliki Kazahstan. Oficial'nyj sajt. URL: <https://stat.gov.kz> (data obrashhenija: 19.03.2026) (In Russian)
- 19 Godovye otchety za 2015–2024 gg. / AO «Nacional'nyj upravljajushhij holding «KazAgro». URL: <https://www.kazagro.kz/> (data obrashhenija: 20.03.2026) (In Russian)

АНТАЕВ Ж.Т.,*¹

докторант.

*e-mail: zheka.n73@mail.ru

ORCID ID: 0009-0006-4840-8031

МАНУЭЛЬ ФЕРНАНДЕС-ГРЕЛА,²

PhD, д.э.н., профессор.

e-mail: mf.grela@usc.es

ORCID ID: 0000-0001-6087-7929

¹Казахский национальный университет

им. аль-Фараби,

г. Алматы, Казахстан

²IDEGA –

Университет Сантьяго-де-Компастела,

г. Сантьяго-де-Компастела, Испания

ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ МАЛОГО И СРЕДНЕГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ КАЗАХСТАНА

Аннотация

В статье проведен комплексный анализ тенденций развития малого и среднего предпринимательства (МСП) в сельском хозяйстве Республики Казахстан. Цель исследования – на основе статистических данных за 2015–2024 гг. осуществить комплексный анализ тенденций развития малого и среднего предпринимательства в сельском хозяйстве Казахстана, оценить его роль в структуре национальной экономики и выявить основные институциональные ограничения отрасли. В ходе исследования были применены методы экономики – статистического анализа, сравнительного и структурного анализа, а также методы изучения динамических рядов. Результаты исследования показали значительный рост числа субъектов МСП в сельском хозяйстве и их производственной активности. В 2015–2024 гг. объем продукции МСП в аграрном секторе увеличился в 3,6 раза, а ее доля в валовой продукции сельского хозяйства возросла с 39,2% до 57,2%. При этом установлено снижение доли сельского хозяйства в структуре МСП в национальной экономике с 8,2% до 5,8%. Данная тенденция объясняется структурной трансформацией экономики и стремительным развитием торговли и сектора услуг. Результаты исследования также показали, что предпринимательство в аграрном секторе характеризуется преобладанием фермерской модели, а собственные средства предпринимателей являются основным источником финансирования. Кроме того, региональный анализ выявил высокую концентрацию предпринимательской активности в южных и юго-восточных регионах. Научная ценность исследования заключается в комплексной оценке развития МСП в аграрном секторе с учетом структурных и институциональных аспектов. Практическая значимость работы определяется разработанными рекомендациями по развитию агроперерабатывающей инфраструктуры, диверсификации финансовых инструментов и расширению аграрной кооперации.

Ключевые слова: сельское хозяйство, малое и среднее предпринимательство, аграрный сектор, структурная трансформация, региональное развитие, финансирование, занятность, агропереработка.

ANTAYEV Zh.T.,*¹

PhD student.

*e-mail: zheka.n73@mail.ru

ORCID ID: 0009-0006-4840-8031

MANUEL FERNANDEZ-GRELA,²

PhD, doctor of economics, professor.

e-mail: mf.grela@usc.es

ORCID ID: 0000-0001-6087-7929

¹Al-Farabi Kazakh National University,

Almaty, Kazakhstan

²IDEGA –

University of Santiago de Compostela,

Santiago de Compostela, Spain

TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF SMALL AND MEDIUM – SIZED ENTERPRISES IN THE AGRICULTURAL SECTOR OF KAZAKHSTAN

Abstract

This article provides a comprehensive analysis of the development trends of small and medium-sized enterprises (SMEs) in the agricultural sector of the Republic of Kazakhstan. The study aims to analyse the development trends of SMEs in Kazakhstan's agricultural sector based on statistical data for 2015–2024, assess their role in the national economy, and identify the main institutional constraints affecting the sector. The study employs economic and statistical, comparative, and structural analysis methods, as well as time-series analysis. The results demonstrate significant growth in the number of agricultural SMEs and their production activity. Between 2015 and 2024, the output produced by SMEs in the agricultural sector increased 3.6-fold, while its share in total agricultural output rose from 39.2% to 57.2%. At the same time, agriculture's share in the total output produced by SMEs decreased from 8.2% to 5.8%. This change can be attributed to the structural transformation of the economy and the rapid development of the trade and service sectors. The findings also indicate that entrepreneurship in the agricultural sector is characterized by the predominance of the farming model, while entrepreneurs' own funds constitute the main source of financing. Furthermore, the regional analysis revealed a high concentration of entrepreneurial activity in the southern and southeastern regions of the country. The scientific contribution of the study lies in its comprehensive assessment of SME development in the agricultural sector from structural and institutional perspectives. The practical significance of the study is determined by its recommendations for developing agro-processing infrastructure, diversifying financial instruments, and expanding agricultural cooperation.

Keywords: agriculture, small and medium-sized enterprises, agricultural sector, structural transformation, regional development, financing, employment, agro-processing.

Мақаланың редакцияға түскен күні: 10.04.2026